

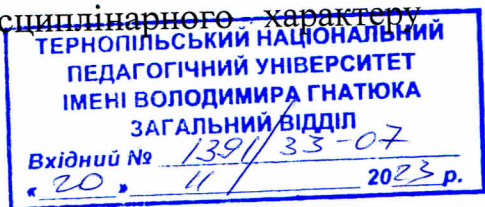
ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора
Гарасима Ярослава Івановича на дисертацію Трачук Катерини
Василівни «КОНЦЕПТ БАГАТСТВА В УКРАЇНСЬКОМУ
ФОЛЬКЛОРІ», подану на
здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань
03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія

Актуальність теми дослідження полягає насамперед у тім, що проблему репрезентації соціоекономічної категорії «багатство» в українському фольклорі спеціально ще ніхто не досліджував, а історіографія цього питання є доволі скупюю і представлена лише поодинокими публікаціями. Дещо заповнює цю прогалину монографічне дослідження Лесі Мушкетик «Моральний канон української традиційної культури: за фольклорними джерелами», де простежено формування аксіологічної системи нашої етнокультури та розглянуто становлення основ традиційної етики (етноетики, народного етосу, доброзвичаєвості), притаманної українському суспільству ХІХ – початку ХХ століття через оптику прикметних фольклорних кодів.

Крім того, на своєчасність роботи Катерини Трачук вказує міждисциплінарний характер обраної методології дослідження, стрижневим пошуковим механізмом якої є категорія «концепту» – когнітивна, прагматична, комунікативна й естетична водночас. Окремо варто наголосити на введенні у науковий обіг цілого пласту особисто зібраних фольклорних текстів, зафіксованих з допомогою новітньої методики нарративного інтерв'ювання.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень і висновків дослідження оперта на солідну теоретичну базу, в тому числі з урахуванням досягнень українських і зарубіжних учених, які здійснюють фольклористичні студії міждисциплінарного характеру

(Олександри Бріциної, Ярослава Гарасима, Оксани Кузьменко, Оксани Лабащук, Ольги Косович, Лесі Мушкетик, Тетяни Вільчинської, Дороти Симонідес, Дар'ї Анцибор, Єжи Бартмінського, Анни Вежбицької, Жанни Краснобаєвої-Чорної, Анни Коржик, Джорджа Лакоффа, Моніки Шварц, Рональда Ленекера, Рея Джекендоффа та інших.).

У дисертаційній праці застосовано широкий спектр методологічних підходів, які у поєднанні з принципами системності, когнітивності, повторюваності, сприяють обґрунтованості підсумкових положень з урахуванням усної природи фольклору та його динамічної сутності. Для виразнення семантичних особливостей концепту «багатство», типології структурних зв'язків між його елементами використано концептуальний і структурно-семантичний методи. Порівняльно-історичний та порівняльно-типологічний методи скеровані на вивчення динамічних процесів фольклорної традиції, з'ясування характеру та способів фольклорної трансмісії. З'ясовуючи функціональний діапазон фольклорних текстів, дисертантка послуговується дослідницькими стратегіями функціонально-прагматичного методу. Польові матеріали зібрано, паспортизовано та затранскрибовано відповідно до сучасних вимог роботи зі структурованим нарративним інтерв'ю.

Рецензоване дослідження оригінальне, побудоване на засадничих принципах об'єктивності та системності, виконане із дотриманням вимог до академічної доброчесності.

Найбільш суттєві результати дослідження. Подана до захисту дисертація на досить високому пошуковому актуалізує й систематизує записи фольклорних та етнографічних текстів, у яких репрезентовано концепт «багатство». Виокремлення мікроконцептів «гроші», «хліб», «плідність», «урожай», «достаток», які формують семантико-сміслову поле концепту «багатство» в українській традиційній і сучасній культурі, дозволяє простежити соціокультурні зміни, що відбулися в українському суспільстві упродовж ХХ століття – початку ХХІ століття.

Вперше уведено в науковий обіг матеріали, зібрані методом структурованого наративного інтерв'ю, які побутують у сучасній українській усній традиції та відображають уявлення про багатство та способи його досягнення. Окремі матеріали дослідження можуть бути використані у процесі викладання курсу українського фольклору та спецкурсів відповідної тематики. Досягнуті результати стануть корисними в подальших фольклористичних дослідженнях, для створення монографічних праць, підручників і посібників. Осмислення текстів сучасного фольклору та форм реалізації концепту «багатство» дасть змогу глибше простежити актуальні соціокультурні тенденції в українському суспільстві.

Оцінка змісту й завершеності дисертації. Робота належно структурована: складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 232 сторінки. На 170 сторінках викладений основний текст дисертації. Робота містить 9 рисунків. Обсяг списку використаних джерел становить 180 найменувань (із них 43 – іноземними мовами) і розміщено на 16 сторінках. Тему дисертації затверджено вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 3 від 26 жовтня 2021 року).

У вступі обґрунтовано доцільність вибору теми дослідження та її актуальність, представлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, зокрема кафедральною темою **«Національні моделі української та зарубіжної літератури»** (номер державної реєстрації 0118U003136), поставлено мету і окреслено завдання, предмет і об'єкт дослідження, представлено джерела й методи дослідження, описано теоретико-методологічну базу й з'ясовано очікувану наукову новизну та практичне значення роботи, доведено особистий внесок здобувачки й висвітлено апробацію результатів дослідження.

У першому розділі **«Концепт «багатство»: історіографія та**

методологія дослідження» проаналізовано джерельну базу і представлено теоретико-методологічні засади дослідження. Обґрунтовано доцільність застосування терміну «концепт», пошукова ресурсність якого гарантує можливість різнобічного погляду на класичні і новітні фольклорні тексти. У підрозділі *«Джерельна база дослідження»* стисло охарактеризовано головні здобутки української фольклористичної науки XIX – початку XX століття у яких «можна відшукати інформацію про багатство й добробут» (С.22.). Цей огляд здійснено загалом сумлінно, з належним критичним осмисленням, але, на жаль, подекуди із порушенням хронологічного принципу. Не цілком переконливим видається теж визначення *«записів фольклорного матеріалу, здійснених особисто здобувачем»* як окремого методу у фольклористиці та етнологічній науці, адже поняттям «метод» доцільніше оперувати при характеристиці теоретичного опрацювання зафіксованих текстів, натомість щодо самого процесу фіксації більш прийнятно послуговуватися термінами методика чи практика. Водночас доволі цікавим і перспективним є представлення самої новітньої фіксації фольклорного матеріалу та його опрацювання у сучасних умовах, адже застосований авторкою спосіб польових етнографічних розслідувань дозволив *«виділити локальні різновиди досліджуваних вірувань, обрядів, їх сьогочасне функціонування на теренах України»*. Не викликає сумніву й те, що *«З огляду на автентичну фактографічно-ілюстративну цінність таких вербальних свідчень їх розміщено в тексті зі збереженням прямого наративного викладу, а також лексичних і граматичних особливостей оповідей респондентів»*(С.36).

У підрозділі *«Концепт у гуманітарних дослідженнях: від лінгвістики до антропології та фольклористики»* проаналізовано українські та іноземні праці, автори яких пропонують різні версії семантичного наповнення категорії «концепту». У цій частині роботи продемонстровано високий рівень дослідницької ерудиції Катерини

Трачук, адже їй довелося опрацювати значні бібліографічні пласти різними мовами. Дисертантка досить коректно акцентує на особливостях наукової позиції кожного з проаналізованих авторів, слушно проводячи демаркаційні лінії між лінгвістичним, антропологічним і фольклористичним розумінням категорії «концепту».

У рамках другого розділу **«Концепт «багатство» в календарній та родинній обрядовості українців»** досліджено традицію забезпечення багатства в контексті календарної та родинно-побутової обрядовості, що зазнавала значних змін, однак продовжувала активно розвиватися. У підрозділі **«Календарна обрядовість»** проаналізовано найбільш характерні для загальноукраїнської традиції обрядодії зимового, весняного та літньо-осіннього циклів. Встановлено головні джерела багатства в традиційному суспільстві, які в основному пов'язані з добрим врожаєм у полі та щедрим приплодом на господарстві. У структурі календарно-обрядових текстів, на думку дослідниці, можна виокремити такі мікроконцепти, як «плідність», «врожай», «достаток», а також виділити атрибути реалізації концепту «багатство»: «земля», «зерно», «вербова гілка», «яйце», «рушник», «свічка», «хліб», «плід», «врожай», «монети», «червона стрічка». Підрозділ **«Родинно-побутова обрядовість»** є спробою аналізу родинно-побутових обрядів, індивідуально скерованих на життєдіяльність чи поведінку окремих осіб: родильно-хрестильний, весільний та поховально-поминальний обряди. Встановлено доволі розлогий перелік атрибутів, за допомогою яких у родильно-побутовій обрядовості вибудовується концепт «багатство», серед яких: «вода», «дощ», «хліб», «каша», «солодощі», «кожух», «монета», «паперова купюра», «коровай», «яйце», «курка», «стрічки», «вогонь», «свічка», «рушник», «вінок з мирту», «гроші», «сіль», «зерно». Окремо звернено увагу на акціональні форми – купання, дарування, обсіпання. Появу обрядових інновацій слушно потрактовано як *«живучість концепту «багатство» в народній*

свідомості».

Третій розділ «**Концепт «багатство» в сучасній okazіональній усній традиції**» скерований на інтерпретацію новітнього фольклорного матеріалу, записаного від респондентів різного віку, професій і сфери праці, який засвідчив, що *«обряди, повір'я та примовки в сучасній усній традиції перебувають у сфері активного побутування»*. Вміле застосування методу структурованого наративного інтерв'ю дозволило зафіксувати щедрі пласти фольклорної традиції, що демонструють доволі активне поширення концепту «багатство» в okazіональних ситуаціях. Встановлено, що на особливості формування концепту «багатство» в okazіональних ситуаціях, як правило, має вплив традиційна культура українського селянства. Важливим є те, що значна частина прикмет і повір'їв скомпоновані за прикладом бінарних опозицій міфологічного типу. Сміслову амбівалентність символів в обрядодіях потрактовано на користь активного побутування та динамічного розвитку традиції досягнення багатства в сучасному українському суспільстві. Зроблено висновок про етнокультурну когерентність між фольклорними текстами, етнографічним контекстом і ментальними константами українського народу з одного боку та характером побутування фольклорного матеріалу з боку іншого. З дещо надмірним пошуковим апломбом дисертантка зазначає, що *«дослідження цієї теми є певним інтелектуальним викликом, адже розуміння глибинних механізмів, закодovаних у народній культурі, дасть змогу робити припущення, як українцям «подолати бідність», модернізуватися, стати успішним європейським народом»* (С.184).

Загальні висновки роботи відповідні до поставлених дослідницьких завдань, послідовні, логічні і вповні відображають основні наукові результати даного дослідження.

Виклад основних результатів дослідження в опублікованих працях. Основні результати дослідження К. Трачук опубліковано у 8

наукових працях: 3 – статті в наукових фахових виданнях затверджених МОН України, 1 – стаття в колективній монографії, виданій в країні Європейського Союзу, 1 – стаття в періодичному виданні України, 3 – тези в збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій. Зміст, обсяг та кількість праць відповідають “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії” (постанова КМУ України №44 від 12.01.2022) і є достатніми для проведення публічного захисту дисертації. Результати додатково апробовано в ході наукових конференцій – всеукраїнських, міжнародних та закордонних.

Зміст анотацій українською та англійською мовами ідентичний та висвітлює основні положення роботи.

Дискусійні положення та зауваження.

1. Наприкінці першого розділу роботи дослідниця зазначає, що *«концепт «багатство» в українській культурі відображається в міфологічному мисленні через образи та персонажів, а також у символічному мисленні через мову та національні символи»* (С.67). З огляду на те, що фольклорна картина світу, а відтак і міфологічне мислення, значною мірою побудовані на протиставленні бінарних опозицій, виникає питання, чи не варто було би за предмет свого дослідження обрати не один концепт, а саме соціокультурну антиномію «багатство/бідність» і в такий спосіб репрезентувати її етнокультурні особливості на матеріалі українських фольклорних текстів?
2. Аналізуючи зимову календарну обрядовість через встановлення вербальних, атрибутивних та акціональних способів реалізації концепту «багатство», Катерина Трачук робить обґрунтовані висновки стосовно трактування ритуалістичної семантики більшості обрядодій та магічних текстів. Натомість чомусь не

розкриває обрядової сутності такого важливого і поширеного на всій території України феномена, як «багата кутя». У плані наукової дискусії хотілося би почути міркування дослідниці з цього приводу.

3. Попри те, що стрижневим поняттям дисертаційної роботи є «багатство», тобто соціоекономічна категорія, авторка дещо зміщує акцент саме на другу, економічну, частину обсервованого феномену, зосереджуючись таким чином головню на способах забезпечення багатства та апотропеїчних механізмах захисту його від зовнішніх лих і негараздів. Значно менше уваги приділено таким важливим аспектам як майнові критерії багатства, зовнішній вигляд як маркер багатой людини (жупан, свитина, шуба, сап'янці), ставлення до багатих у традиційному соціумі («Умер багатий – ходім ховати! Умер убогий – шкода дороги!»), зрештою відносність багатства порівняно з іншими, приміром естетичними цінностями («Воли й корови поздыхають, чорнії брови не полиняють»).
4. Певного уточнення потребує і саме визначення «концепту», яким послуговується науковиця, розуміючи його, як *«багатовимірне семантичне динамічне утворення, у якому виділяються ціннісні аспекти, концептуальні та образні, для вираження яких необхідний цілий набір вербальних і невербальних засобів, що прямо чи опосередковано ілюструють, конкретизують або розвивають його зміст»* (С.182). Чи доцільно дефініювати якесь поняття через використання спільнокореневих атрибутів? Тобто чи цілком зрозумілим для сприйняття був би скажімо такий фрагмент цього визначення «концепт – ...семантичне ...утворення, у якому виділяються концептуальні аспекти»?

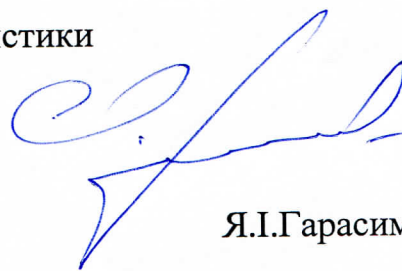
Висловлені зауваження і міркування не применшують загальної значущості та повноти висновків дослідження, яке є самостійною і

завершеною роботою.

Загальний висновок про відповідність дисертації вимогам.
Актуальність теми дослідження, обґрунтованість наукових висновків та положень, наукова новизна і апробація результатів у наукових публікаціях та в ході конференцій дозволяють ствердити, що дисертація „КОНЦЕПТ БАГАТСТВА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ” відповідає вимогам, представленим у “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, наказу МОН України “Про затвердження вимог до оформлення дисертації” від 12.01.2017 р. №40, а Трачук Катерина Василівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української фольклористики
ім. акад. Ф.Колесси
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Я.І.Гарасим

Гарасим Я.І.
ПЕРШОЗНАЧАЮЧОЮ
ПРИВАТНИЙ СЕКРЕТАР
Львівського національного
університету імені Івана Франка